

MARIA WOJTAK, DIALOG W KOMEDII POLSKIEJ NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH UTWORÓW Z XVII I XVIII WIEKU, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1993.

Omawiana monografia M. Wojtak poświęcona została, ogólnie rzecz ujmując, opisowi konstrukcji, właściwości językowo-stylistycznych i ewolucji dialogu w komedii polskiej XVII i XVIII w. Podstawowe założenia teoretyczne pracy sprowadzają się do następujących twierdzeń: Dramat komediowy traktowany jest jako dzieło literackie. Kształt dialogu jako formy podawczej dramatu ma determinację gatunkową i zależy od realizowanego w komediach modelu komunikacji literackiej. Określając ów model, autorka wychodzi od znanego ujęcia A. Okopień-Sławińskiej, zakładającego dwupoziomowość komunikacji w dziełach literackich. Osobliwością tekstu dramatu jest specyficzny, inny aniżeli w utworach narracyjnych i lirycznych, układ ról komunikacyjnych. Odmienności dotyczą przede wszystkim formy funkcjonowania poszczególnych instancji nadawczo-odbiorczych i relacji między poziomami komunikacji.

Wewnątrztekstowy poziom komunikacji w komedii charakteryzuje się licznymi odwołaniami do komunikacji pozaliterackiej oraz niemal całkowitą autonomią postaci literackich w strukturze tekstu, czego konsekwencją jest wpisanie w dialog sygnałów (wykładników) ról i relacji komunikacyjnych między postaciami utworu. Te dwie podstawowe właściwości dialogu komedii skupiają uwagę autorki w kolejnych, głównych rozdziałach pracy. Pierwszy z nich poświęcony został mimesyści wewnątrztekstowego planu komunikacji - stylizacji dialogów na potoczne rozmowy. Drugi językowym wykładnikom ról i relacji komunikacyjnych. Natomiast zewnątrztekstowy poziom komunikacji charakteryzuje się zredukowaniem roli podmiotu literackiego jako instancji nadawczej i jednocześnie specyficznymi dla dramatu formami kontaktu podmiotu z odbiorcą zewnętrznym. Problematyka z tym związana jest przedmiotem analiz trzeciej części rozprawy. Kolejna grupa założeń teoretycznych dotyczy historycznego i diachronicznego aspektu pracy.

Z tą analizą stylistyczną dzieł wiąże się szereg problemów natury epistemologicznej. Jednym z rozwiązań owych dylematów jest propozycja zakładająca interpretację historycznych zjawisk językowo-stylistycznych poprzez pryzmat tzw. kontekstów interpretacyjnych. W przypadku omawianej pracy stanowią je: wybrane elementy językowe charakterystyczne dla epoki, wybrane składniki dialogu potocznego odtworzone metodą retrospekcji, utwory tworzące ciąg gatunkowy

komedii polskiej do końca XVIII w. i wybrane dzieła reprezentujące polską tragedię neoklasyczną. Dla uchwycenia zmienności cech i reguł konstrukcyjnych dialogu zastosowane zostało pojęcie ciągu gatunkowego (określony tekst jest rozpatrywany porównawczo jako ogniwo ciągu). Ponadto uwydatnieniu specyfiki gatunkowej dialogu komediowego służy opis kontrastywny z dialogiem charakterystycznym dla ówczesnej tragedii.

Bazę materiałową pracy stanowią wybrane teksty komedii polskiej, reprezentujące zasadnicze ogniwa jej ciągu gatunkowego. Dla okresu staropolskiego są to utwory z kręgu literatury sowizdrzalskiej. Komedię XVIII-wieczną reprezentują utwory nurtu moralizatorsko-dydaktycznego, dzieła F. Bohomolca, A.K. Czartoryskiego, I. Krasickiego oraz F. Zabłockiego. Formułowane wnioski poparte są także wynikami analiz zjawisk w utworach należących do innych nurtów ówczesnego komediopisarstwa.

Jak już wyżej wspomniano, pierwszy rozdział pracy poświęcony został tym cechom dialogu, które wynikają z literackiego naśladowania rozmowy potocznej. Wychodząc od współczesnych opisów morfologii dialogu potocznego, autorka metodą retrospekcji odtwarza model staropolskiego wzorca rozmowy potocznej. Model ów staje się podstawą odniesienia dla analiz dialogów tekstowych. Autorka poszukuje w dialogach komedii wykładników stylizacyjnych, naśladujących najważniejsze cechy potocznej rozmowy, jak: sytuacyjne uwikłanie dialogu, bezpośredniość komunikacji, spontaniczność. Według jej ustaleń owymi wykładnikami stylizacyjnymi są: określone konstrukcje jednostek dialogowych, np. paralelne konstrukcje niedokładne, paralelne konstrukcje niedokładne z powtórzeniami itd. (w tym miejscu drobna uwaga - należało przywołać definicje stosowanych pojęć, co ułatwiłoby lekturę czytelnikom mniej zorientowanym w problematyce i nie zmuszałoby ich do sięgania po opracowanie źródłowe), sytuacyjne uwikłanie zaimków i tzw. wypowiedzeń nominatywnych, słowne sygnały segmentacji jednostek dialogu, sygnały kontaktu, przerywanie replik, wybrane konstrukcje składniowe typowe dla składni kolokwialnej. Powyższe, hasłowe jedynie, wyliczenie omawianych w rozprawie kwestii świadczy o rozległości poruszanej problematyki i głębi prezentowanych w publikacji analiz. Następnym elementem opisu jest porównanie repertuarów wykładników w poszczególnych ogniwach ciągu gatunkowego, jak też omówienie odmienności dialogu komediowego na tle właściwości dialogu ówczesnej polskiej tragedii. Precyzyjna analiza jakościowa zjawisk poparta danymi ilościowymi pozwala autorce na sformułowanie wniosków dotyczących tworzenia się konwencji stylizacyjnej i jej rozwoju. Wyniki badań wskazują na ukształtowanie się w XVIII w. dwóch modeli dialogu komediowego - modelu

właściwego tekstem pisany prozą i nieco odmiennego modelu właściwego komedii pisanej wierszem.

Druga zasadnicza część pracy poświęcona została językowym wykładnikom ról i relacji między postaciami dialogów w wewnątrztekstowym planie komunikacji. Relacje zachodzące pomiędzy uczestnikami komunikacji uwidaczniają się na dwu płaszczyznach, ról komunikacyjnych i stosunków społeczno-towarzyskich. Indeksami wpisanych w tekst ról nadawczo-odbiorczych są wykładniki kategorii osoby. Natomiast relacje społeczno-towarzyskie (honoryfikatywność) eksponują: transpozycyjne użycia wykładników kategorii osoby, określone formy czasownikowe, frazy wokatywne, tytułatura. Podobnie jak w poprzednim rozdziale, w celu uchwycenia procesów akomodacyjnych, autorka porównuje tekstowy zakres użycia wykładników wspomnianych kategorii z analogicznymi formami w komunikacji pozaliterackiej. Płaszczyznę odniesienia stanowi zrekonstruowany, hipotetyczny model ról językowych i poziomów honoryfikatywności dla wieku XVII i XVIII.

Wypływające z analizy materiału wnioski ogólne pozwalają autorce stwierdzić, iż zasadą konstruowania dialogu komediowego, począwszy od pierwszych ogniw ciągu, jest mimetyzm (odmienną konwencję notujemy w dialogu tragedii). Po drugie, zapoczątkowane w komedii staropolskiej sposoby wskazywania ról i relacji komunikacyjnych utrwała i w niewielkim stopniu modyfikuje komedia oświeceniowa. Różnice pomiędzy siedemnasto- i osiemnastowiecznym repertuarem środków są odzwierciedleniem przekształceń, jakie dokonały się w kodzie grzecznościowym w XVIII w. Brak też w ciągu gatunkowym istotnych przewartościowań dotyczących procesów akomodacyjnych i stylizacyjnych.

W trzeciej części rozprawy scharakteryzowane zostały wybrane formy komunikacji na poziomie zewnątrztekstowym, mające tzw. orientację na trzeciego. Zaznaczyć należy, iż są to konstrukty tekstowe zróżnicowane pod względem statusu. Pierwsza grupa omówionych w tej części pracy zagadnień związana jest z organizacją podstawowej jednostki kompozycyjnej komedii - sceny. Autorka pokazuje, jak ze względu na potrzeby komunikacji zewnątrztekstowej wyznaczane są granice dialogów wypełniających scenę, omawia repertuar delimitatorów, charakteryzując ich status genetyczny (wywodzące się z naśladowania rozmów potocznych, związane z normami gatunkowymi, wprowadzane wyłącznie na potrzeby komunikacji zewnątrztekstowej). Zwraca uwagę na postępujące w ciągu rozwojowym gatunku modyfikacje (powiększanie się repertuaru delimitatorów, ich specjalizację i konwencjonalizację).

Kolejny podrozdział zawiera charakterystykę typów wypowiedzi, o które wzbogacany bywa dialog ze względu na odbiorcę zewnętrznego. Omówione tu

zostały zagadnienia związane z sygnalizowaniem w tekście i funkcjonowaniem zwrotów na stronie i monologów.

Dyskusyjne jest natomiast zamieszczenie pod hasłem „typy wypowiedzi” problematyki dotyczącej sposobów wyrażania ocen. Mają one bowiem inny status tekstowy aniżeli wymienione wyżej formy wypowiedzi. Transmisji ocen i wartości służą różne składniki tekstu, od leksyki oceniającej po konstrukty świata przedstawionego (por. postać pozytywna, negatywna). Sposoby wyrażania ocen i wartości jako elementy podporządkowane perswazyjnemu oddziaływaniu na odbiorcę, należało omówić w następnym podrozdziale, który poświęcony został właśnie technikom oddziaływania na odbiorcę zewnętrznego. Pomijając ów dyskusyjny szczegół, należy stwierdzić, że autorka w sposób przekonujący wyjaśnia prawidłowości rządzące organizacją komunikacji na poziomie zewnątrztekstowym, tj. zasad maskowania charakteru komunikacji i zasad redundancji informacyjnej.

W omawianym, trzecim rozdziale pracy nie została utrzymana konsekwencja metodologiczna dwóch poprzednich rozdziałów. Nie kierowałbym z tego powodu pod adresem autorki zbyt dużych pretensji. Chcąc bowiem zaprezentować w miarę pełny opis właściwości dialogu polskiej komedii XVII-XVIII w. i scharakteryzować proces jego kształtowania, rezygnować musiała z dogłębnego omawiania poszczególnych kwestii, o czym zresztą uprzedza czytelnika. Zakres poruszonych w monografii zagadnień jest bardzo szeroki. W recenzji zasygnalizowano jedynie najważniejsze kwestie. Zarówno ze względu na zawartość merytoryczną, jak też ze względu na jakość opracowania, monografia zasługuje na wysoką ocenę. Stanowi ona cenny wkład do badań nad rozwojem polskiego dramatu.

BOGUSIAW WYDERKA

STANISAW DUBISZ, JĘZYK I POLITYKA. SZKICE Z HISTORII STYLU RETORYCZNEGO,

Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1992, 197 s.

S. Dubisz jest autorem prac o stylizacji językowej dotyczących kultury oraz języka politycznego. Swą rozległą wiedzę na ten temat zużytkował w omawianej książce.

Jej początkowy rozdział *Język – polityka – retoryka* pełni charakter wstępu, część I poświęcił autor oratorom staropolskim, część II – dokumentom, które łączy